

Cultura română în contextul francez 2005: Evenimentul „Les Belles Etrangères”

Ilinca ILIAN ȚĂRANU

O lectură de neocolit pentru cei interesați de problemele canonului occidental este cartea Pascalei Casanova, *La République mondiale des lettres* [Seuil, Paris, 1999], care, din câteva motive pe care voi încerca să le rezum aici, a devenită în scurt timp un best-seller universitar. Prima cauză a acestei rapide celebrități decurge din convingerea cu care Casanova descrie lumea literară ca o luptă pentru putere și recunoaștere, sentimentul cititorului după câteva zeci de pagini nefiind foarte diferit de acela care, evident că la cu totul alt nivel intelectual, se desprinde din lectura *Originii speciilor*, *Voinței de putere* sau *Răului în cultură*. O lume colcăitoare, neliniștită, ducând un război fără o miză foarte precisă în afară de laurii relativi ai unei celebrități de scurtă durată, o istorie a literaturii ca o istorie a rivalităților, o economie literară unde bursa valorilor ratifică scăderi și creșteri adesea arbitrare, iar agenții literari nu conțin din a promova sau a minimaliza creații ale spiritului întreprinse, totuși, în deplină și admirabilă gratuitate: iată câteva dintre aspectele pe care Casanova le analizează fără eufemisme. În acest context, creditul acordat unui spațiu literar sau unui autor depinde de „opinia lumii”, adică de gradul de recunoaștere care îi este acordat și de legitimitatea sa, cumva în modul în care Ezra Pound nota cu umor în *ABC-ul lecturii*: „Orice idee generală seamănă cu un cec. Valoarea depinde de cine îl primește: dacă domnul Rockefeller semnează un cec de un milion, e bun, dar dacă eu fac un cec de un milion, asta-i doar o glumă, o mistificare și nu are nici o valoare [...] Același lucru se întâmplă cu cecurile legate de cunoaștere [...] Nu acceptăm un cec al unui străin fără referințe. Iar în literatură, referința e „numele” celui care scrie. Abia după câțva timp începem să-l credităm”¹ Că valoarea literară este o funcție a credinței, aceasta nu ne șochează, dar mereu ni se pare vexator să ni se amintească faptul că „această credință fondează universul literar în întregime: toți jucătorii au în comun credința în această miză pe care nu toți o posedă, sau nu o posedă în aceeași măsură, și pentru care luptă cu toții”². Dacă ne întrebăm de unde provine acest sentiment de iritare la semnalarea fără înconjur a mizei care se află în joc în lumea literară, primul răspuns e legat de situarea, care mereu ni se pare nedreaptă, pe harta mondială a literaturii cu capitala sa, cum arată foarte documentat Pascale Casanova, în Paris. Semnalarea Parisului ca însuși centrul hărții literare și argumentele aduse în favoarea acestei idei ni se par o a doua cauză a interesului suscitată de această carte de teorie a literaturii din perspectivă geografică. Parisul este centrul de consacrare al literaturilor „mici” pentru că e în același timp un mare centru artistic dar posedă și faima de a fi revoluționar. El are calitatea de a departiculariza, de a deznaționaliza, de a conferi „literaritate” (capital lingvistico-literar) textelor care îi parvin din toate părțile.

¹ Ezra Pound, *ABC de la lecture*, Paris, L'Herne, 1966, p. 25.

² Pascal Casanova, *op. cit.*, p. 32.

Un scriitor inițial marginal, precum Danilo Kis, pare pe deplin conștient de faptul că doar scriitorii „periferici” pot ști exact ce înseamnă literatura, anume nu o suprastructură simbolică, ci o ierarhie a universului literar a cărei formă e dată de rivalitatea spațiilor literare și a scriitorilor înșiși, și dă mărturie de capacitatea de transmutare a non-valorii în valoare pe care o posedă complet doar Parisul: „Mi se pare că Parisul este, și chiar din ce în ce mai mult, un adevărat târg, mai mult, o licitație unde se scoate la mezat tot ceea ce s-a produs pe alte meridiane. [...] Trebuie să treci prin Paris ca să exiști. Literatura hispano-americană, de pildă, a existat înaintea francezilor, la fel ca și existențialismul, formalismul rus etc. etc. etc, dar pentru a fi ridicată la nivel de bun al patrimoniului universal, a trebuit să treacă prin Paris. Iată la ce folosește bucătăria franceză. Emigranți, universități, teze și teme, traduceri, explicații: bucătărie, ce mai. Asta-i cultura franceză”³. Un al treilea motiv al răsunetului lucrării Pascalei Casanova credem că stă în luciditatea cu care cercetătoarea, deși provenind din „capitală”, denunță pericolele pe care le aduce cu sine consacrarea pariziană, premiul atât de mult râvnit fundându-se pe o ambiguitate marcată: celebrare și anexare, „un fel de „parizianizare”, adică o universalizare prin negarea diferențelor. [...] Capitala deznaționalizează, la rândul ei, textele, le dezistoricizează pentru a le face conforme propriilor sale concepții literare. [...] Pentru a accede la recunoașterea literară, scriitorii dominați trebuie, deci, să se plieze pe normele decretate ca universale de către cei care au monopolul universalului. Și, mai ales, trebuie să găsească „distanța potrivită” ca să se facă vizibili. Dacă vor să fie percepuți, trebuie să producă și să etaleze o diferență, dar să se ferească să revendice o distanță prea mare, care și ea i-ar face tot imperceptibili. Altfel spus, nici prea departe, nici prea aproape”⁴. În fine, un alt aspect interesant al acestei lucrări de studii culturale pe care dorim să-l semnalăm este exigența unui nou universalism, conștientizarea problemelor care decurg din situarea centrală / periferică în geografia literară și, nu în ultimul rând, revizuirea istoriei literare din perspectiva acestor rivalități pentru supremație în canonul universal, fapt care nu poate decât să-i avantajeze pe creatorii proveniți din așa-zisele „culturi minore”: „Incredibila constanță [...] a mijloacelor [de afirmare], a luptelor, revendicărilor și manifestărilor literare care duc de la Du Bellay la Kateb Yacine, trecând prin Yeats, Danilo Kis și Beckett, ar trebui să-i incite pe „noii veniți” în lumea literară să-și revendice drept înaintași pe câțiva dintre cei mai prestigioși scriitori ai istoriei literare”⁵. Vestea bună e, deci, plasticitatea canonului universal, puterea de absorbție a „marilor culturi”, relativitatea funciară a ierarhiilor culturale de-a lungul deceniilor. Vestea rea este însuși caracterul aparent fatal al acestei înfruntări pentru puterea intelectuală, redundanțele observabile la nivel de culturi și de generații de scriitori, incapacitatea de a abandona nevroza ierarhiilor și obsesiile provenite, deopotrivă, din complexe de inferioritate și de superioritate.

Manifestarea organizată de Centrul Național al Cărții din Paris, „Les Belles Etrangères”, care s-a focalizat în 2005 asupra literaturii române, ar putea fi privită ca o repetiție generală pentru trecerea de la autopercepția românilor, ca zăbovind pe termen nedefinit într-un „minorat cultural”, la cea de cultură recognoscibilă pe plan

³ Danilo Kis, *Le résidu amer de l'expérience*, trad. P. Delpech, Paris, Fayard, 1995, p. 105.

⁴ Pascal Casanova, *op. cit.*, passim. 214-218.

⁵ *Ibidem*, p.479

internațional printr-un profil perfect conturat. Ceea ce dorim să evidențiem este, însă, faptul că războiul este deja câștigat de dinainte: Franța are o capacitate de „recunoaștere” enormă, astfel încât „lupta” despre care vorbea Pascale Casanova pare, în acest context, să își piardă însăși miza inițială și să se transforme dintr-un joc pentru putere într-o plăcută expoziție organizată într-un spațiu tolerant, îmbibat de politețe și de amabilitate: în loc de jocuri de tip *agôn* și *ilinx*, simple *mimicry* și *aléa*. Celor doisprezece scriitori români invitați să participe la această manifestare li s-au prilejuit nenumărate întâlniri cu publicul francez, le-au fost acordate spații importante în cele mai citite reviste culturale, li s-au luat interviuri adesea foarte documentate. Centrul Național al Cărții a procedat ultraprofesionist, exact ca în cazul literaturilor pe care le-a invitat începând din 1987 (Cehia, Bulgaria, Rusia, India, Algeria etc), iar de „recunoașterea” de care au beneficiat scriitorii români anul trecut vor începe să se bucure, în noiembrie 2006, doisprezece scriitori irlandezi! Momentul a fost important mai degrabă pentru România, deoarece în tumultul cultural francez asemenea manifestări nu fac decât să sporească efervescența culturală a capitalei literare a lumii.

În Franța, politica de descentralizare culturală face ca în fiecare oraș, mic sau mare, întâlnirile cu scriitorii și artiștii străini să fie considerate normalitatea însăși, iar curiozitatea locuitorilor Hexagonului față de culturile străine este, fără îndoială, o trăsătură marcantă. Desigur, prezentarea celor doisprezece scriitori aleși ca reprezentativi pentru cultura română actuală s-a făcut în funcție de câteva clișee cu greu de zdruncinat: situația post-totalitară a României a constituit elementul central al oricărei abordări a acestei manifestări. Citim în „Magazine litteraire” nr. 447, noiembrie 2005: „Cel puțin în aceeași măsură precum constrângerile economice actuale (România este una dintre țările cele mai sărace din Europa), istoria încă exercită o greutate enormă asupra literaturii române: nimeni nu se poate debarasa atât de ușor de aproape jumătate de secol de dictatură instaurată cu sprijinul Uniunii Sovietice și de „proastele obiceiuri” pe care le regăsim în toate regimurile totalitare: edituri aflate sub controlul esențial al statului, intelectuali închiși, scriitori supravegheați de poliția politică a regimului, în România, Securitatea, de reputație sinistrală” (Dominique Rabourdin). În „Lire”, din aceeași lună: „Mulți scriitori români ne spun că țara lor încă nu a ieșit complet din comunism, că mentalitatea specifică acestuia încă se menține” (Alexandre Fillon). Sau: „România este țara lui Dracula iar scriitorii ei au fost mult timp vampirizați de hidra sovietică. Astăzi, coșmarul s-a sfârșit, dar literatura română rămâne izolată: Occidentul n-are ochi pentru ea și o condamnă la un straniu embargo, ea rămânând un fel de frumoasă necunoscută despre care abia auzim vorbindu-se” (André Clavel). Cu toate acestea, depășirea locurilor comune este o tendință indubitabilă; de la poncifele privitoare la deceniile comuniste și de la tăcerea urzită în jurul literaturii române actuale se dorește o restituire a vieții reale din spațiul literar actual al României. „Le Figaro litteraire” din 24 noiembrie: „Topografia unei capitale se aseamănă adesea cu peisajul literar al țării: era Ceaușescu nu a ras doar arterele Bucureștiului, ci și ani întregi de creație. Actuala manifestare a Belles Etrangères, prilejuind întâlniri pe tot teritoriul Franței cu doisprezece scriitori, ar putea să ușureze trecerea peste acest no man’s land al recente istorii literare române. Și aceasta pentru ca francezii cititori să-i poată descoperi în sfârșit pe fiii lui Cioran și Ionesco” (Clemence Boulouque). În fine, „L ‘Humanite”, din aceeași zi: „Mult timp am judecat literatura română prin perspectiva scriitorilor pe care i-a dat literaturii

noastre, de la Tzara la Cioran și evident Ionesco. Dar asta însemna să ignori viața literară activă, fondată pe o tradiție seculară de încleștări, inseparabilă de nașterea unei națiuni și de consolidarea unei identități, călită în decenii de adversități. [...] Invitând doisprezece romancieri și poeți încă puțin citați și traduși, manifestarea Belles Etrangères continuă o misiune care răspunde unei curiozități crescânde” (Alain Nicolas). Nu lipsesc, însă, și ecourile unei conștiințe a culpei colective față de dezinteresul arătat pentru o cultură marginală: „Tumulul istoriei și dezinteresul unora dintre noi ne țin încă prea departe de literatura română. Curajul unor prea puțini editori permit descoperirea ei, dar încă mai rămân multe de făcut. Aceste Belles Etrangères își propun să facă cunoscute noi talente și să prezinte de asemenea scriitori maturi confirmați”, scrie Laure Hinkel, consiliera literară a Belles Etrangères pentru România.

Deși portretele făcute în diferite publicații celor doisprezece autori invitați par adesea să se repete și nu rareori se suprapun aproape perfect pe știrile publicate pe internet de organizatorii de la Centre National du Livre, semnificativ este faptul că tendința generală este aceea de a prezenta scriitori cu trăsături bine precizate, iar nu reprezentanți abstracti ai unei culturi. Cronicile dedicate cărților deja traduse în Franța, unele dintre ele la edituri prestigioase ca Gallimard (Adameșteanu), Denoël (Cărtărescu și Crăciun), Seuil (Petru Dumitriu) dovedesc înaltul profesionalism al jurnaliștilor francezi care, comentând romane ca *Orbitor*, *Dimineața pierdută* sau *Paradisul găinilor* de Dan Lungu (publicat la Ed. Jacqueline Chambon) pun accentul pe scriitura însăși și nu rămân la nivelul superficial al captării unei atmosfere totalitare sau post-totalitare. Desigur, în luările lor de cuvânt din cadrul întâlnirilor cu publicul francez, precum și în filmul realizat de Dominique Rabourdin, *Vivre et écrire en Roumanie*, scriitorii invitați nu au putut ocoli niciodată evocările anilor de comunism și, într-o măsură mai mare sau mai mică, au fost nevoiți să se raporteze la locurile comune ale societății totalitare ca la o bază inițială a dialogului cu occidentalii. Sunt câteva detalii care par imposibil de ocolit: cele două ore de televiziune pe zi și efectul lor imediat, cozile la librării; importanța cenaclurilor literare și solidaritatea scriitorilor în anii negri ai comunismului; modul în care totalitarismul, printr-un ricoșeu nesperat, a creat o țară întreagă de oameni cultivați, în majoritatea lor francofili și francofoni. Ca toate generalizările, aceste declarații ar părea simple amabilități față de gazde dacă nu ar fi atât de repetitive și nu ar oferi ziariștilor noi nuclee din care se vor dezvolta mai departe trusele.

Cu toate acestea, credem că în cele mai bune momente ale ei, manifestarea franceză din 2005 a reușit să-și atingă scopul propus, acela de a atenua înseși locurile comune de la care, totuși, trebuia să pornească pentru a stabili o bază a receptării unei culturi prezentate de la bun început drept „o frumoasă necunoscută”. Nu ne miră nici faptul că în presa scrisă s-a recurs la aceleași turnuri obișnuite, de tipul Cărtărescu poate fi considerat un Borges al Europei Centrale, scriitura Gabrielei Adameșteanu are puternice accente celineiene, Agopian este comparat cu același Borges și cu Lobo Antunes și văzut ca posibil candidat la titlul de erou salvator al minoratului cultural pe care îl profetă Nicolae Iliescu când scria: „Simt că din Sud-Estul Europei se va naște o proză care va rivaliza cu cea a Americii de Sud” („Lire” nr. cit.). Problema rămâne, ca întotdeauna, această obsesie a comparațiilor, perspectiva agonică, reiterata discuție asupra unui posibil Nobel românesc, nevoia de „recunoaștere” și de afirmare în

chip grandios. Desigur, e neplăcut ca în aceeași săptămână să se afle la Montpellier un scriitor de talia lui Gheorghe Crăciun, prezentat într-o simplă notă marginală în publicația periodică a celei mai importante librării din oraș, Sauramps, partenerul local al Centrului Național al Cărții, și un scriitor mediocru dar mediatizat precum Luis Sepúlveda căruia i se organizează mai multe mese rotunde și i se dedică pagini întregi în menționata revistă. În felul acesta se dovedește ca fondată observația privitoare la modul în care câțiva reprezentanți de marcă ai unei culturi ajunși la consacrare mondială poartă după sine întreaga lor literatură și propulsează spre celebritate scriitorii inferiori din punct de vedere calitativ altora proveniți din spații încă percepute drept periferice. Cu toate acestea, asemenea situații care, suntem convingși că nu au lipsit în luna noiembrie a anului trecut în Franța în multe dintre orașele vizitate de cei doisprezece autori invitați, nu credem că trebuie privite ca o emblemă a fatalității. Dimpotrivă, trebuie admirat spiritul mult mai „democratic” (în sensul tare al termenului) al culturii franceze care creează spații de afirmare reprezentanților tuturor literaturilor lumii, fără ca prin aceasta să îi confirme neapărat. Literatura nu este doar un spațiu eterat, idealizabil în mod romantic, unde valoarea se impune prin însăși existența ei intrinsecă; ea este, în același timp, un spațiu ce neagă mondializarea (generalizare a aceluiași unic model) impunând, în schimb, internaționalizarea prin concurență. Deși ne deranjează remarcă lui Bernard Camboulive care a publicat, recent, în format tradițional și electronic *La Roumanie littéraire - Aperçu à l'usage des lecteurs francophones* (Collection „Le Manuscrit”, 2005) pentru că folosește o tonalitate exhortativă și ne dă directive de pe poziția unui reprezentant al culturii centrale, nu putem totuși nega adevărul unei afirmații ca aceasta pe un teren conceptual care menține în vigoare concepte precum „cultură majoră” / „cultură minoră”, autopercepție culturală și imagine a unei culturi în exterior: „Franța recunoaște fără probleme legăturile privilegiate pe care le are cu România: nu e nevoie decât ca ea să le confirme! Inițiativa Centrului Național al Cărții de a-i consacra ediția din 2005 a manifestării „Belles Etrangères” este salutară din acest punct de vedere, bineînțeles cu condiția ca ea să nu fie decât un punct de pornire... în ce privește România, îi rămâne încă un drum lung de parcurs pentru a-și ameliora imaginea în străinătate și pentru a ajunge să acționeze mai eficient în favoarea promovării culturii și în special a literaturii”⁶. Ne limităm doar să menționăm că un concept ca acela de „imagine în lume” este o noțiune atât de înrudită cu cele de tipul *idola fori* încât, într-un moment ca începutul secolului al XXI-lea, ar fi cazul să o folosim cu precauție. Obsesia imaginii ar trebui depășită, cumva, în modul în care autorii latino-americani au făcut-o atunci când, pornind de la Borges, au înțeles că lupta pentru afirmarea „specificului” este în mod radical perdantă și că mult mai de dorit decât „muzeificarea” este participarea activă și lipsită de inhibiții la patrimoniul cultural care nu e închis în frontiere lingvistice, ci nu e altul decât, mereu, universul.

Ediția „Belles Etrangères”, din 2005, este departe de a reprezenta „recunoașterea” culturii române într-un context competitiv, de *agôn*. Desigur, nu putem nici minimaliza și nici exagera impactul acestei manifestări asupra culturii franceze; canonul occidental încă nu s-a modificat, cum a fost cazul în decadele a șaptea și a opta când pe piața editorială a irupt „boom-ul” latino-american. Ceea ce

⁶ Bernard Camboulive, *op.cit.*, www.manuscrit.com

dorim să punem în lumină este tocmai faptul că jocul s-a desfășurat în registrul reprezentativ (*mimicry*) și aleatoriu (*aléa*). Dar nu cumva tocmai acesta este modul ludic cel mai specific și într-o anumită măsură cel mai puțin nociv unui tip de societate pe cale de a ieși din virtualitate, acea societate în care puterea (politică sau culturală, indiferent) începe să fie redusă din ce în ce mai mult de la miza esențială a jocului la o miză printre multele altele, la fel de demne de obținut? Când „libidoul apartenenței”, potrivit fericitei sintagme a lui Michel Serres, începe să fie supus unei critici din ce în ce mai virulente și când noțiunea de subiect-comunitate începe să fie perceput în termeni dinamici, mereu ca o funcție a situației (Miguel Benasayag), credem că o receptare a culturii române în termenii în care i-am prezentat inițial prin intermediul lucrării Pascalei Casanova este o perspectivă depășită. Mai importantă decât „imaginea României în lume” este o producție onestă de calitate literară și mai dezirabilă decât „consacrarea” pariziană este pur și simplu intrarea în joc renunțându-se în prealabil la modul simplist dual al reacțiilor față de „cultura majoră” pe care îl semnala Nicolae Iorga când observa raportarea compatrioților la francezi: „ori ne prosternăm ori ne trufim”. În locul celor „cinci minute de celebritate” se poate câștiga mult mai mult, anume traduceri, premii literare, dialoguri cu alți creatori din toate colțurile lumii, și mai ales pierderea complexelor de inferioritate într-un context în care canonul universal se află cu mare probabilitate într-o remaniere radicală, pentru că jocul agonal pare să-și piardă tot mai mult din savoare.

La culture roumaine dans le contexte français 2005: L'événement „Les Belles Etrangères”

Notre communication porte sur la réception de la culture roumaine en France et illustre ce phénomène par l'événement organisé en 2005 par le Centre Nation du Livre de Paris. Si la presse roumaine a présenté constamment des échos de cette promotion culturelle et que les douze écrivains invités en novembre 2005 ont fait connaître dans des revues et des journaux leurs impressions sur cette manifestation, de notre côté, nous avons essayé de mettre en relief l'écho réel que cet événement a eu en France. Intéressée en tant que comparatiste par les concepts „culture majeure” / „culture mineure”, nous avons voulu étudier dans un cas concret le mode de fonctionnement du canon occidental et réfléchir sur l'état actuel des affrontements symboliques pour „prise du pouvoir culturel” dans l'espace que Pascale Casanova a nommé dans un fameux ouvrage la „République mondiale des Lettres”.